

Ու կը լըսեմ թեւարախում մը խորին՝
Անհրնարին, այլուրներուն կարօտով...
Կը բանա՛ն ինք իր մէջ կըսուց մը վրդով՝
Երգ մ'որ չանցնի՛ պիտի սրտէն եթերին...:

... Ըսէ՛, սակայն. — սա մեծ գրգումն արփաւէտ՝
Գըզումը չէ՞ Ոսկեգեղմին, ո՛վ հոգիս...:
Եւ դուն ինչո՞ւ անոր հեղմամբ չըյագիս՝
Կրկներեւոյթ տարաշխարհի մ'ակընդէտ...:

Պատուհանիդ մօտ, խեղճ մարդ, զո՛ւր կը մտածես...:
Միզակորո՞յս, առագաստով պատառուն,
Նաւակդ ինչո՞ւ արկածագրել խութերուն...:
Գէթ պա՛հն ըմպէ, թէ իսկ նաւե՛լ ուխտած ես...:

ՎԱՀՐԱՄ ԹԱԹՈՒԼ

Լ Է Վ Է Ն Տ Ք Է Ժ Ի Ժ Ը

Հսկայ, մեծաշուք ժեռուտ ու չեչոտ
լեռներու վիթխարի վեհադար փռումաժքը,
եւ իրենց այգ ախտան կոթող ցցունքներու
հոյակապ աշտարակաշար սարումքն ու
կեցումաժքը, յաւիտենական արձաններն
այս՝ բնութեան տաճարաց վսեմ՝ կերտումաժ-
քին, ուր կարելի է կարգալ գարերու պատ-
մութիւնը ա՛յնքան հետաքրքրաշարժ ու
որչա՛փ յարաշարժ շերտակի ու շեշտակի
շրջումներովն ու յեղաշրջումներովն, որոնք
քստմնելի, յիշատակելի անցնող գէտքե-
րով, գէմքերով, ցարդ, խոհերու ու խոր-
հուրդներու առանցքը կազմած են ու պի-
տի կազմեն: Այս անխօս, անգօս, այլ սա-
կայն կուռ պատմութեանքները կողերու ու
կողմերու արձանագրելէն անգիր ու քար-
գիր, եւ յարուշար փեռեկտուն կուռ ու

բուռ կուշա կոչերով սրախոց տէգէն ունի-
զակէն, գունտերէն ու հրապնդակներէն
քարխոց, փեթուկուած ու ճեղքուումաժ
բնութենէն ալ ու փորձումաժ, եւ այս ամե-
նովը գեռ անսարս՝ կը պատմեն ու պիտի
պատմեն ազատութենէն ու ազատորդինե-
րէն: Այս ամեհութիւններու բունը եւ հու-
նը ջրաւաղաններու, որոնք գիլ գիլ, եր-
բեմն գիլ ու գիլ, շառաչ ու հառաչ՝ խոր
խռուշներէ, կրանիթ կուրծքերէ հստուն ու
յորդուն քանի՛ ծարաւներ յագեցուցած,
այրած ու պապակած որչա՛փ շրթներ գո-
վացուցած հարազատաց ու ազատաց, եւ
երբեմն ալ վայրենի ու բորենի շրթնե-
րու արիւն փսխունքով աղտեղած ու ժե-
խած: Հսկայ այս տեսարանները, որոնք ահ
ու սարսափ ազդած են գիտողին ու գրկի-

ցին, հսկող պահապանը եղած են հիւրընկալ պողպատ ծոցերովը ազատաշունչ ապրիլ սորվողին ու տենչացողին: Հսկայ կուլուլը իր ամեհի առքենի քամակը տուած Սալերուն, Ընկուզիկին, Գունափնիին, ու մինչեւ տիտան Տուփիկի Մնձուրին, անոր պողպատ սրունքին, ալեփառ գլխուն պատկառու ու ձնծաղկով պսակաւոր:

Աջին ձեռք երկարած Արեւու Մադրայի, Կարմիր կողիկի, Կոծողիկի ու Բօշայիկի բլրաց, որոնց պարաշարն ու լարն ևս կ'երկարի համբուրելու աջն ու աչքը անմատոյց հսկային Մնձուրի: Ձախ բազուկը նետած Հոյ Դարու քար բալին, Տըլոխին ու Ելոսին, Սըճողին, եւ Դից տաճարներու Սօսիքին, Խաշմիշու ահամերձ տիտանորդուն, քաջորդիներու գիեցնողին եւ չատուածներու հովանաւորողին:

Երբեմնի ախշափ համբաւեալ հարուստ անառններով ու պատմուածքներով գեղազարդ այս շարքերը, ինչքա՞ն քանդուած բրդուած ու որքա՞ն կոխկոտուած դարերու եւ տարիներու անակնկալ տրորումներու եւ ծանրութիւններու առկ, անաշխատ ու անուղղայ գասաւակներէ: Հոս ու հոն բնակած ու բունած լեռնորդիներ հօտերով հօթաղած, ու գաշտորդիներ գաշտակներու շէն ու շինական, նուիրուած խաղաղ աշխատանքի ու դատանքի, և տակայն քանի՞ հեղ ու որչա՞փ անդամ ենթարկուած քրտանց ու վատաւաց աւարողներուն ու բունկալի կտորուտ կողոպուտին արշաւողներուն, ու մղձկուն ու փղձկուն աւաղած ու արտառուած են օրերնին ու արեւնին անիծելով: Կուլուլը ճոխ կուշտերով ու խոր ճօրերովն ու փեռեկոտեալ ճիւղաւորումներովն ու ատնցմէ գուրս նետուած ու խոյացած երկնամերձ սօս սօսիներովն ու կաղնիներովը ախշափ խորհրդաւոր վեհափառութիւն մը զգեցած՝ մինչեւ ահաւորութեան տիրացած ու բերդացած, եւ ահա այս գանգուածային պատկառելիութենէն ծնունդ ու շունչ առած, շունչ ու հունչ տուած է բուռ մը խառսօցկունեցուն, որոնք իր մարմար կուրծքերէն ու ժայռ ծիծերէն ծծած են ու

կթած կաթը քարածոր, ազատահոս: Այս լեռնական ժեռուտ լանջերէն ու սօսինէ: րէն գիեցիկ ու քաջածիգ խարտոնչու հնորդիքը Բունկային (Բենկայի), Նոր Բինկեանի հիմը կը դնեն, մշտնջենի բողբոք բունապետութեան ու գերութեան գէմ:

Ա' լեռնագող ոգիք կաշկանդ ու միշտ աստ ու անդ մէկդի կը թողնեն ամէն ինչ ու ինչք, կ'աշտանակեն որսական, մարդական, լեռնական քարորդի կեանքը, միա՛կ նպատակը, ուխտը, գաւառանքը իրենց ազատ կեանքին՝ ազատ սարերով ու քարերով:

★ ★ ★

Հին Բինկեանը ամեհի ու հնամենի եփրատովն անմահ ու անահ՝ բաժնուած է կրանիթեայ կուլուլէն. Միջնաբնին կեդրոնն է աւանին (հողէ միջնաբերդ). աւանը շատ հինէն Հայաստան աշխարհին մաս կազմած եւ Յունահռոմէական տիրապետութեան օրերուն անուանի եղած իր հարստութիւնովը, իր շքեղ բնակարաններովն ու բնակչութիւնովը, իր մնացորդ աւերակներովը, որ դեռ վկաներ էին մինչ մեր օրեր: Լեռնագող գող գաշտակը Միջնաբնիով Արեւելքէն՝ Կուլուլի շարովն ու շարքովն ամբարտաւած մինչեւ Եկեղեաց գաւառ. Արեւմուտեքով՝ Կէօլ Տաղիի գուռոյ օղակաւորումներով ի գէտ ի հիւսիս Արեւմտեք՝ Խարալէլով Սեւ Հոգեր. Հարաւով՝ Քէշիշ Տիւղիւ, Խարա Սըրդ, Սարը Զիշէք, Խօզ էքրէք, Նարվուր Տաշը (Նարվերու քար, կոթողները եփրատը կոխկոտող) եւ Խօթարի ու Վչայի Կէտիկներովը մինչեւ Ծովաց աշխարհ: Աւելի սեղմ՝ բնական ու անական իր գրկիցներն են եղած կամ ասոնցմով բոլորուած Կարմիր Փարախի սարը Էգէքարով. Բեկլորի Կէտիկով, Սազլըխի լերկ ցցունքով, եւ Ս. Սերգիսի մատարան բլրակներովը: Աւանը եփրատի տիերէն, Սազլըխի ցցունքին բունած վարի վանքէն Միջնաբնին գրկած, քար ծարէն Ս. Յակոբին գողած ու մինչեւ Տանձուփոս՝ Վազեր երկարած ուրկէց կ'անցնի կամախէն եկող

Համբաւաւոր Պաղտատ Ճատտէսին (ճամբան) հարուստ սալարկումով, եւ ոտքերը հանգչեցուցած Գբիւրին: Հարուստ աւանին անմիջական դրացիներն եղած Զիմառան, որ միեւնոյն ժամանակներուն շէն ու գեղազարդ աւան մը մեծ թիւ բնակչութիւնով, հարուստ իր վանքերով, եւ մատուներով առատ բուսականութիւնով շատ աւելի ճոխ քան զԲենիկեան, պատեղներով համեղ, օգով ու ջրով զովարար ու մնեղաբար եւ այնչափ համբաւեալ, եղած է նաեւ հայրենիքը նշանաւոր Պատկանեաններու, Յակոբ Առուածաբան նալեան Պատրիարքին: Զիմառայի շարքին Հինն Սենեքերիմը իր պատմական բերդովը, որ հայ մտքին ու ցեղին ճարտարապետութեանը կոթող մը կարելի է համարել, այլ աւագ որ անգիտակ մտքերու, անաշխատ ու աւերով ձեռներու վանտալական թափն ու թափը շատ բան փճացուցեր եւ ինչե՛ր չէ կործաներ: Բինիկեանը շրջբոլորողներու շարքին մէջ՝ կոխման ալ, որ շէն գիւղ մը եղած է, նոյն իսկ աւան մը եւ համբաւաւոր՝ պատմական իր հարստութիւնովը Բագրատունեաց, անմիջական մօտիկ դրացին է Բագրատունիի վանքին աւերակը, որ ուխտատեղին է աւանին: Պատմականօրէն այս ամենուն իրականութիւնը հաստատուած ու ճշգրտած է Հանրմերի գիւղէն գտնուած մագաղաթեայ գրքէ մը զոր՝ պատահաբար ձեռք անցուցած էր բանասէր ուսուցիչ մը: Նաեւ երկոր տարիներ խօսուած արուեստական բլուրներու մասին, որոնք Բագրատունիքի հանգալկաց կողմը բլրած էին, այս մագաղաթեայ գրքովը ճիշտ ու ճիշտ տեղին գտնուեցան բլրակները՝ պեղելով նախագաւիթները, ու այդ փնտռութիւններու մէջ մեծ աւերներու նախօրէքին ամէն բան գործեալ թագնուած մ'նաց ու կը մնայ անշուշտ մոռացութեան տրուելով ու փճանալու դատադարձութեամբ:

Յիշատակելի դարերու այդ հարստութիւններէն ու բնակչութիւններէն մինչեւ այս լեռնաաւազաններուն ու գոգերուն ժառանգ բնակչութիւնները հաստատուն ու

շէն ճոխ օրերով ու աւաններով եւ գիւղերով, պատմական ու պատուական դրոշմով եւ ցեղի իսկական տիպով այնչափ յիշատակներ են կոթողած, որ ցեղին ու արիւնին, մտքին ու ճակտին անթաւամ պատին են յօրիներ այնչափ մարգարտաշար: Շուրջերը կրկին Բինիկեանին Արտկան (Նարեկ) Ապրանքը (ապարան), Նարմերը (Նաւերը, Եփրատի Նաւակայանը) Արակավանքը (Նարեկի վանքը), որ իր ծոցին ունի այնչափ ինկելի ու սխրալի Նարեկացւոյն Նարեկոսեկ օսկերտիքը՝ վեր անուած Վասպուրական երկրէն Արծրունի տան արծուենի թեւերովը ու թռիչքովը թռեցուցած Մանկասարի մէկ բլրակողին: Եւ դեռ բազմահոյլ ի՛նչ գիւղեր, ի՛նչ շէներ, ի՛նչ աւաններ իշխանաց ու սրբոց անունով մկրտուած, Կասնակ, Հանրմեր, Խելմըկայ, Նոր Տուն, Միջինք, Աղարակ, Ձինակ, Ս. Թորոսի անունով շատ մը տեղեր, Հաբեղանաց, Վարդենիք, որոնք չորս կողմերով աջ ու բազուկ են երկարած: Այս հոյերը հորդ ու խուժող անհաշիւ, անպատասխանատու եւ միշտ անխիղճ, բոլորովին անգէտ ու ինչքա՛ն սղէտ եւ քայքայումի ու աւերումի ծարաւի հորդանքէն աւերակներու բակեր են դարձած, եւ շարունակական կոխոտումներով ցրիւ ցրիւ եղած, մնացեալք ալ հաւատ ուրացած: Շարունա. կող չարաղէտ այս ընթացք մոռցնել տուած է ցեղն ալ արիւնն ալ, եւ աւելի մոռուած մոլեռախանձ կիրքի, ու մոլեռանդի խանձով երբեմն աւելի բուռն եւ աւելի անխնայ գտնուած են սերունդին հանդէպ: Բինիկեանցին այս կոխոտումներու, աւերներու մոխիրներու դէգերուն դէզակալ եղած չէ իր անվեհեր կեցուածքին մէջ. մանաւանդ իր բուռ մը ուխտեալներու անձնուիրումովը, որոնք Խարատօնլու անունով մկրտուած՝ հովանաւորած են ու առաջնորդած բնակչութիւնը ամէն արշաւանքներու դէմ, ի հարկին ունենալով լեռնագոգի քաջարիներէն ալ՝ դիմադրելու, պաշտպանելու ու պահպանելու ազատութիւնը, կեանքն ու հաւատը շէն աւանին:

Արշաւանքներ, աւարներ աւելի բուռն ու անընդհատ երբ կը շարունակեն ու Բինկեանցին երբ կը տեսնէ իր շուրջը սլարպուած բնակչութիւններէ ու ամայացած ու աւերած շատ Շէններ ու տեղեր, ու ինք կը մնայ զերծ այդ ամենէն ու միայնակը ամբողջին մէջ կանգուն, եւ աչքի ընկնողը, անվեհերը, թշնամութիւններու, դժուարութիւններու դիմակալողը, մանաւանդ համբաւեալ իր հարստութիւնը, շքեղ դիրքը, արհամարհոտ ընթացքը, արի տղամարդու կեցքը, նախանձներ աւելի կը սրին, թշնամութիւններ աւելի կը մախան, վանտալականութիւն կը մխայ. հուր, սուր, բոց հրդեհ մնացեալ ողջ Բինկեանն ալ կ'ուզէ լափել ու խանձարկել, այլ եւս կը նախընտրեն անցնիլ Եփրատի միւս եզերքին կուռլի սննք գրկերուն ու ոտքերուն ապաւինիլ:

Ինկեանցիին աշխատանքը եղած է միշտ ազատութեան, նորութեան ու յառաջդիմութեան քալել ու միշտ ջանացած է առաջնութիւն ունենալ ու ստանալ ամէն մարդի ու հրապարակի վրայ, գլխաւորաբար սեղանաւորութեան հետեւած է, նաեւ վաճառականութեան, տեղին պատճառաւ քիչ դժուար երկրագործութիւնով, խաշնաբուծութիւն, մեղուարուծութիւն լաւագոյն յաջողութիւններով, որոտրութիւն, գինավարժութիւն, լուզորդութիւն՝ իր սիրական արհեստները: Պոլսոյ և Էտիրնէի մէջ սեղանաւորներու խմբակը վարած են. ժիժեաններ, այլ մականաւոր Շեմաթներ, իրենց անվեհեր բնաւորութեան ու քաջագործութեանց առթիւ, սլալատական հայթայթիչ ու սեղանաւոր եղած. ինչպէս Երիւզնալեաններ, այլ մականաւորնով Փերեան, սեղանաւորապետ, եւ դարուն միլիոնատէրը. վաճառականութեան մէջ Ծատուր անունով վաճառական մը մինչեւ Հնդկաստան ապրանք կ'արտածէ ու կը ներածէ. Ծատուրը, Մեծատուրեաններու Նահապետը, որ կը վախճանի Հնդկաստան, թողլով ահագին հարստութիւն, որուն միլիոններուն համար իր ժառանգորդները

բաւական աշխատանք ունեցան և սլալատեցին ու ծախսեցին եւ սակայն որոշ արգիւնք մը չունեցան. հարստութիւնը վեց միլիոնի կը հասցնէին: Ամիրաներ Զայենց, Ժիժանց, Ղոնջէկիւլենց, Ղոջենց, Նորսենց: Բնակչութիւնը կ'ազմուած է բնիկներէն եւ Պարսկաստանէն գաղթողներէն ինչպէս Շահ Պարոններ, յետոյ Միլոյիներ, Ղարաբաղու մելիքութեանց ցրումէն՝ Բուլուայ աւանէն Արսլան անունով ու մականունով ընտանիք մը. Արսլանեաններ, Մարապայեաններ Տուժիկի մելիքութիւններէն, Խարիպեաններ Ծովաց Բերդակէն, Ոսկեաններ, եւ գեռ շառեր, որոնց ընտանիքը դարերու ընթացքին անհետացած:

Հին Բինկեանին Միջնաբերդի, Ս. Յակոբի եւ Վարի Վանքի աւերակները և գեռ վանքին քարէ բլուրի կողին մնացած աւերակները շատ բան կը խօսէին, ինչպէս կը խօսէին այդ բակերէն հանուած խոշոր հարստութեան մը մասին: Աւելի ճոխ շինուածներու կոյտը Վարի Վանքի ճամբուն մէջ գտնուածներն են եղած, համակ կրադիւսէ եւ թրծուն աղիւններէ կամարակաղ շինուածքներու մնացորդքը անաղարտ. վանքի եկեղեցիէն դատ մայր եկեղեցին է եղած Ս. Յակոբը, որ այժմուս տեղը Ս. Յակոբի ուխտատեղին է: Հոս ու հոն որմերու մէջ արձանագիր քարեր կան ինչպէս պարտէզներու քար որմերուն մէջ լատինական տառերով յիշատակագրեր գլխաւոր անձից ու դէպքերու. 60 սանթիմէթ երկարութիւնով ու 40 սանթիմէթ լայնութիւնով քարի մը վրայ Հռովմայեցւոց բանակին 4—5 օր Բինկեանի մէջ մնալը ու ժողովուրդէն մեծ ընդունելութեան արժանանալը կը յիշատակուէր: Այս բանակը որ հաւանականաբար դէպ ի կարին կը քալէր, ունէր նաեւ նախապէս ալ գումարտակներ իր տիրապետած երկիրը և իր հանքերը պաշտպանելու: Նշանաւոր է եղած Ս. Երեւման վանքին ու Լիճքի մէջ գտնուած հանքը, որ բաւական ճոխացուցեր է բնակչութիւնը. Ս. Երեւման վանքի շինութիւնն ալ Հարիւրապետ Ապլատիկոսի

(Հոսովմայեցի) հրաշատեսութեան ծնունդ։ Այլ հնութիւն մը՝ մեր մեծ պարտէզի մեծ դրան հիմն ու զարդը կազմող մէկ մէկը երկարութիւնով 70 սանթիմէթր լայնքով քանդակուն քարն էր, երեք ուղտեր վրան քանդակուած (կալին անշուշտ շարքեր, զի քարին երկարութիւնը կոտորուած էր) եւ ուղտալաններ, որոնք նոյն տիպը եւ նոյն զգեստները կը կրեն, ինչ որ Մելիտինէի Արուսի թէպէի արուեստական բլուրէն գանուածները, որոնք երեք քանդակեալ քարեր էին Հիթիթներու տիպովն ու հագուստներովը, մեծ արժէք ունեցող հնութիւններ, որոնք տարիներով պալատի բակը մնացին։ Շատ կը ցաւիմ որ այն ատեն չունէի այն հետաքրքրութիւնը դէպ ի հնութիւնները, որոնք մէյմէկ անսպասելի գանձեր են, անցեալի փառաւոր յիշատակներէն ու հարստութիւններէն մնացած, որոնցմէ ինչե՛ր չեն կորսուած անհետ։

Բինկեանցին այդ հին օրերուն եւս մաստորական մարդին մէջ յետամնաց չէ եղած երբեք, եւ միշտ ուսումին ու կրթութեան միտքը մօտիկ է եղած, հասցնելով ոչ միայն ամիրաներ, փաճառականներ, այլ եւ ուսուցիչներ, քահանաներ։ Կրթութիւն, գաղտնարակութիւն, չէ որ չափանիշն են քաղաքակրթութեան ու այդ՝ ապրելակերպին եւ վայելուչ կենցաղագիտութեան արտայայտութիւնը, զարգացման ապացոյցը, ազատութիւն, անհատութիւն, հաւատք եւ յոյս ունենալու եւ պահպանելու զօրաւոր կամքն ու աննկուն կորովը։ Գոհողութեան ոգիի, մտքի այդ բարձունքին մեհնատառճարին մէջ ուսած, սերտած ու սերած, ահա դուրս կուգայ ուխտաւոր աշակերտներու խմբակը, եւ անոնց ցայտունը՝ լեւնորդի քարորդի Լէվէնտ Քէշիշը։

★ ★ ★

Նոր Բինկեանք իբրեւ նոր աւան, նոր ոյժով ու եռանդով նախկինը գլելու անցնելու հաստատ ուխտով ու կանխահոգու-

թիւնով քայլեր կ'առնէ դէպ ի քաղաքակրթութիւն ու յառաջդիմութիւն, ազնուական ու ազատական շունչով ու հուրքով գերզօր, ու անմիջական յարաբերութիւնը Պոլսի եւ Եսիրնէի եւ աւելի հեռու երկիրներու հետ, ու անոնցմէ հարուստ ժառանգ ստացած ու մշակած ազգեցութիւններն աւելի շեշտած ու շերտաւորած, ամէն մէկ մարդի մէջ առաջնութիւնը խելու պատուոյն կ'արժանանայ, միշտ օգնական ունենալով բնական ուշիմութիւնը, ճկունութիւնը եւ համարձակ աներկիւղութիւնը։ Մինչեւ երէկ գեռ մեր օրերուն կը խօսէին մեզ յայանօրէն եւ կը տպաւորէին անջինջ այն մտացորդները իրենց հոյակապ կերտուածքովը, հարուստ բնակարաններ ճոխ կահերով ու կարասիներով չինական ու հնդկական, շինուածքը Մայր Եկեղեցիին այնչափ հոյակապ իննրսուն օրեայ ծնունդ... հապա իր աննման գանձերը մագաղաթեայ գրենից ու մեծարժէք զգեստներուն, ճոյլ սակի, արծաթ, կիտուածուն սրբազան անօթներուն գեղաքանդակ՝ որոնք դուրս կը բերէին գարուն ոգին այնչափ բարեպաշտ, եւ արուեստը որչա՛փ ծաղկեալ եւ ճաշակը ինչքա՛ն նրբացած. հապա այդ դարուն դրպարատուն ու վարժապետ ունենալու եւ կրթութիւն տալու անհիւ եւ խելացի հոգատարութիւնը՝ չանտեսելով երկու սեռն ալ, ամէն ճոխութենէ եւ փարթամ՝ կենցաղէ շատ աւելի բարձր ու գնահատելի, խմատուն նախնաց նախատեսող մտքի գործը, որոնց անմեռ յիշատակին պատկառա՛նք։ Ասոնք բնական արգիւնքն էին իրենց մշակած յարաբերութեանն ու կրթութեանը, երբ միւս կողմէն ալ ահարկու աւարներու, արշաւներու խուժուժ շարունակութիւնը իր սաստիկ տապէն ու թափէն եւ անօրինակ վազքէն պարտաւոր թէ յազեցած, պարտուած թէ սեղմուած օրէնքի ձայնէն ու երեւումէն՝ թէեւ ո՛չ այնչափ ուժեղ եւ ո՛չ ալ հնչեղ, գործադրութեան մէջ թոյլ ու անկանոն տակաւին անդէտ գործադրիչներովը։

Օրէնքը սակայն, անգոր իր ձայնովը, անջիլ իր կանոններովը, հոս ու հոն տկար ու նիհար ծիլ, ծղօտ ու բողբոջ արձակած էր, բայց իր ծլելուն ու պտկունքին շատ անգամ ոտնատակ ու բուսաքաղ եղած, եւ մանաւանդ անոր համար որ տիրապետողի ու տիրապետուողի վաղնջուց գաղափարը ու կարգախօսը իր թարմ օրերուն ու պատգամներուն այնչափ ուժգին ու գոռ տարածուեցանք ու տպաւորութեանը, կեցուածքին ամբարտակ՝ նոյն ինքն Աստուածպետական, շատ խոր արմատ ձգած էր եւ ճիւղաւորած բոլորով, որով խօսոր կը համեմատէր եւ անմարս կը թուէր արդար պահանջներով, հաւասարութեան ըզմանքով ժնտացող ժողովուրդին, եւ այդ ոգւով ճամբայ առնողին եւ իրաւունք պահանջողին: Այսպէս խուլ ու գուլ կը մնար օրէնքներուն հաստուածական ու տառական գործադրութիւնը: Երկրին անմիջական կարօտութիւնը, միակ ազգակն էր գէպի յառաջդիմութիւն, զարգացում, հարստութիւն ու խաղաղութիւն ոտնելու եւ հասնելու, բայց այդ ճիգը կը կաղար, կ'ուշանար, կը հիւժէր, փտախտի կ'ենթարկուէր գործադրիչ պաշտօնեաներու անգիտութեանէն, յոյ ու յօրանջ դանդաղութեանէն:

Այս օրերուն կ'ապրէր Լէվէնտ Քէշիշը, հաւանաբար Տէր Սահակը, որով թէ՛ Լէվէնտեան եւ թէ՛ Տէր Սահակեան կը կոչուէր այս ընտանիքը, որ հին ընտանիք մը եղած է, բնակչութեան մէջ աչքառու դիրքով: Լէվէնտ Քէշիշ լուսնկայ գէմքով, անակօս պոճառ ձախողով, սարթեւ հասակ նոճիի չափ, կայտառ աշտեր անծալ ու կարմիր ծրար, արծուեռունզն, լման հայկական տիպով առաքինի տղամարդը, փառայեղ ճակատը երկու թառ սկներու վրայ յեցած կամարակալ, որոնց ծոցին բունած ու թառած թովոռն ու վառվռուն հուր ու բոց աչեր շանթերէ ծնած սեւ սաթերու գնկիկովը պահպանուած, փառաւոր ալիք մ'օրուս ու Հայր Աբրահամէն փոխ առած՝ Նահապետ Յակոբի ժառանգ մնացած, թիկնեղ բերդքամակ քաջորդին էր, քարերու

որդին: Դարուն ուսեալը եւ լեզուագէտը հմուտը տիրող կառավարութեան, կենցաղագէտ ու աշխիւ յատկութիւններով օժտեալ, բնակչութեան յարգելին ու սիրելին՝ հարեւաններուն ալ՝ յարգելին ու պատկառելին էր եղած: Որան ու որորդուցութիւնը, նոյնքն ու նիղալը սիրող, աչքն ու աջը անդին ու անդատանին, սիրտն ու հոգին շէն ու շինականին, ժողովուրդին, խաչը ձեռքին՝ հեղ ու խոնարհ ծառան մատուղին ու տաճարին, սուրը ձեռքին՝ ահն ու սարսափը անարգարին: Աղքատին, անոքին բարի հայրն էր, մեծատունին միջնորդը՝ բարերարելու գործերուն: Նահապետ մըն էր Յակոբի դրմուն սեղանովը, անոր ոչխարներու երամովը, եւ աէր էր անթիւ մեղուափեթակներու, քիմքերու խորխա, սեղաններու մոմիկ հասցնելով: Նահապետ մըն էր լման՝ գաւակներու եւ թոռներու բազմութիւնով, քահանայ էր իր որդին Տէր Նիկողոսը ու թոռն ալ Տէր Սահակը եւ բաւատուն է եղած իր տղուն եւ Տէր Սահակեանի, որ իրմէ վերջ երկար գաւախօսած է, եւ ասոր յաջորդներն ալ Լէվէնտի ոգւովը անձնաւորութիւններ եղած են:

Ընդհանուրէն Լէվէնտ Քէշիշ ճանչցուած ու հռչակուածը, Հին Բիսկեանի Ս. Յակոբի եկեղեցին քահանան է եղած, ծառայող իր արիւնքով եւ կենցաղագէտ բնակչութիւնովը եւ ամէն իրեն ծանօթ, իր տղուական կենցաղը եւ անօրինակ հիւրասիրութիւնը, մանաւանդ անբաւար ու անբիժ կեանքի ու պաշտօնի տէր եւ հաւատարիմ իր ուխտաւոր ու հաւատաւոր ծառայութիւնը՝ որբութիւններու խոր հմայք մը սփռած են իր շուրջը, եւ իմաստուն վարելակերպը պատկառանքի ու յարգանքի բուն տղեցութիւն մը բոլորած իր անուան շուրջը: Համբաւեալ իր որբութիւնն ու քաջութիւնը, մաքուր ու պարկեշտ եկեղեցականի իր օժութիւնը եւ բարի հայրութիւնը իր ժողովուրդին եւ շատ հաւատարիմ ու խղճամիտ սպասաւորութիւնը ծառարին, իր շուրջը պաշտանքի մը հեռքերն եւ ուղին գծած ու թողուցած է:

Բինկեանի կամուրջը անմահն Եփրատի վրայ հոյակապ թառած նշանաւոր եղած է եւ դեռ էր՝ բազմաթիւ կռիւներու, գիմագրութիւններու վկան ու ենթական ըլլալով, մանաւանդ իր հաստաքամակ վիթխարի գաներովը, հապա իր կողերուն կերած ու կրած գնդակներու թռաշարքը... որչա՛փ. Ժիժեաններու Պալատան հայկթայթիչ եղած ժամանակին Սուլթանուհիէ մը կառուցուած: Կամուրջը հաղորդակցութեան մեծ գիւրտթիւն կ'ընձեռէ, մինչդեռ նախապէս մաղէ կամուրջը յատուկ եղած է միայն Խարառօնլուներուն, որոնք Սաղբի Մալիկէն (ապառաժ քար մը) հասա սեպեր հաստատած քարի կողերուն ու այդ սեպերէն մաղէ չուաններ երկարած են միւս եզրին քարի կուշտերուն հաստատուած սեպերուն, ու չուանը բռնելով երթուղարձ կ'ընեն եղբ: Նոր կամուրջը անշուշտ մեծ գիւրտթիւններ կ'ընծայէ եւ ճանապարհի փոփոխութիւններ կը լինին այսպէսով, որով ալ կարգ մը անպատեհութիւններ ու անհամութիւններ ալ կը ծնին: Բինկեանը Փշառի Նահիլէսին ենթարկուած ու առաջ կենթարկուած է Կիւմիւշ Մատենի Միւսիւրութեան, այս տարիներուն Կիւմիւշ Մատենը շատ հռչակեալ ու ծաղկեալ վիճակ մը կ'ունենայ իր արծաթի հանքին շուրջը, ուր բազմաթիւ աշխատաւորներ աշխատած են եւ աշխատաւորներու բազմութեանը համար հո՞՞նք բնակչութիւն ու առեւտուր. ինչ որ վերջերս երբ գետեր էինք հսկայ շէնքերու կմախքները քարեղէն ու սիւնեղէն, անցեալին փառաւոր օրերը կը յիշենք լիովին. հապա՛ հայոց եկեղեցիին ճակ շինուածքը եւ իր ոսկեզօծ քանդակուն փառագարդ խաչկալները անցեալ հարստութենէն վկայող: Աշխատաւորները կը կոչուին եղբ Լէվէնտ, որոնք օրավարձով զինուորներ հանքին կ'աշխատին ու կը փոփոխուին միեւնոյն ատեն: Երբ այն ատեն աշխատող նման իջեւաններ չեն եղած եւ կամ շատ քիչ, այս Լէվէնտները իրենց անցուղարձին շէնքերու ու գիւղերու մէջ

իրենց փափաքած կամ ընտրած տունին մէջ կ'իջեւանին ու միեւնոյն ատեն իրենք զիրենք տէրը կը կարծեն այդ տանը ու ամէն ինչին որ կայ այդ տան մէջ, անշուշտ մինչեւ շնչաւորը...:

Ամէն մէկ գիւղին որ կը մօտենան, իրենցմէ մէկը իբր պետ հանգստի կը պատգամէ՝ «Գոնագ խտէրիդ» (իջեւան կ'ուղենք), այս գրութիւնը եւ օանձարձակ այս վարուելակերպը կը ձանձարցնէ եւ կը սարսափեցնէ խաղաղ բնակչութիւնը, պատուախնդիր ընտանիքները, հապա՛ որչափ աւելի ազատամէր ազատ ապրող բնակչութիւնը: Բինկեանը կամուրջին պատճառաւ ալ աւելի կ'ենթարկուի այս անհամութեանց, իր քարորդի բնաւորութեանը, քաղքենի կենցաղին երբէք չյարմարող: Ահա խորհրդակցութենէ մը յետոյ Տէր Հայրը կը կազմէ խումբ մը Լէվէնտներու եւ ինքը պետ, գէտեր կը սահմանեն ինչ ինչ կէտերու վրայ եւ երբ Լէվէնտներու խումբերը կուգան, Լէվէնտ Քէշիշի խումբը կը բոլորէ ամէն սպասով ու կազմած. ներով եւ ճամբուն եզրին կալերը գոգ կը բոլորի. երբ Լէվէնտներ կուգան, ահա պետն իրենց կը ձայնէ «Գոնագ խտէրիդ»: Լէվէնտ իր հսկայ իրանով ու յալթ կեցուածքով կ'ըսէ՝ «Գոնագ իւսիւնե գոնագ օլմագ» ու ճամբան ցոյց կուտայ այնպիսի խորխոր ձայնով մը, որ Լէվէնտներ կամուրջի ճամբան ձեռք կ'առնեն: Լէվէնտ Քէշիշի արարքը մինչեւ Մատեն արձագանդ կը գտնէ. փոփոքը, արմանք զարմանքը, ու զայրուցքը կը վրդովէ Լէվէնտները ու աւելի անոնց վարողները: Խումբ մը եւս ճամբայ կ'ելլէ բայց որոշ մտադրութիւնով ու կանխամտածութիւնով այդ ինքնածին ու ինքնեկ Լէվէնտներուն դատ մը տալու յատուկ ծրագրով:

Գէտեր լուր կուտան Լէվէնտ Քէշիշին, ան իր խումբով պարտականութեան գրելին ու ահա «Գոնագ խտէրիդ»ը աւելի շեշտ ձայնով ու փոխադարձաբար գոնագ իւսիւնե գոնագ օլմագը, ու փոխադարձ լեզուակէճը, որ կը յանգի կռուի ու բռնի իջե-

ւան ընելու փորձի: Լէվէնտ Քէշիշ օրէնքի գիտակ' օրինական ճամբով իրենց ապօրինի ընթացքը կը պաշարակէ, սակայն անօգուտ. Չուխատարը անգրգուելի կը մնայ եւ իրեններուն հրաման կ'ընէ որ բռնի մասնէն բնակարանէն ներս. ոչ ոք տեղի պիտի տար այս բռնութեան հանդէպ, եւ ահա ակնթարթի մէջ տունէն դուրս կ'արտաքսուին՝ Չուխատարն ալ գետին փռուած. մնացեալք ի փախուստ մ'ինչեւ Մատէն կը հասնին ու կը պատմեն յաւելեալ ու ճոխացեալ: Մատէնէն կառավարութեան պաշտօնեայք ու զինուորներ կը փութան Բինկեան ու խտրել կը պահանջեն Չուխատարը մեղսցողը: Յառաջ կ'անցնի Լէվէնտ Քէշիշը եւ կ'ըսէ. «Ես մեղուցի ու պատրաստ եմ ամէն վճիռի եթէ հաստատուի ապօրինութիւնը»: Պաշտօնեան հրաման կ'ընէ որ անմիջապէս ձերբակալեն եւ շղթայեն Լէվէնտը. հա համարձակ կ'ըսէ «Ես յանցաւոր մը չեմ ու դուք զիս շղթայելու իրաւունքը չունիք. հաստատուելէն վերջը՝ օրէնքը իրաւունք ունի ինծի ամէն բան ընելու. դուք դեռ Մատէն չհասած ես հոն եմ». կ'ըսէ ու դուրս կ'ելլէ, և որովհետեւ ուրիշ բան մը չէին կ'ընար ընել՝ կը մեկնին: Լէվէնտ Քէշիշ իրենցմէ առաջ կը հասնի ու հիւր կը լինի մեծաւորի մը. երբ կ'իմանայ պաշտօնեաներու ժամանումը, կ'երթայ կը ներկայանայ կառավարութեան եւ եղելութիւնը կը պատմէ: Դատաւորը բանտէն բերել կուտայ Լէվէնտ Քէշիշը. անոր ալեփառ ծերութիւնը կայտառ երիտասարդութիւնով օծուն, մահաւանդ ինքնովին գալ յանձնուիլը, ու իր ներկայութեանը ափսոսի անայլայլ ու համարձակ խօսուածքը եւ երբեք երկիւղ ու շուարում չցուցնելը, իր մէջը երկուութիւն մը կը ծնցնէ «յանցաւոր է թէ չէ»:

Դատախաղ Լէվէնտներ գործ ու գրգիռի վրայ կը լինին, խուժանափարք եւս կը պոռան թէ՛ «Ի՞նչ յանգչութիւն, քօնափշտայ եւ իրենց քմահաճոյից չճառայել, ու անպատիժ թողուլ ափսոսանք...» եւ ահա

այս ամէնը կը ծանրանան դատաւորի հանգամանքին ու պատասխանատուութեանը, պէտք էր գտնել, վճուել մահն անոր որ յանգչած էր ձեռք վերցնել:

Լէվէնտ Քէշիշ սակայն անխռով ու աներկիւղ բանտին մէջ հանգարտ կը ստատէր գալիք վճռոյն. իր աներկիւղ ու համարձակ ընթացքը բանտակիցները ապշեցուցած էր, եւ փոխան խէթիւ հայելու եւ խեթիւլու, յարգանք կը վերաբերուին ալեփառ Քեօիւին հանդէպ: Դատաւարութեան ընթացքին ալ համարձակ իր պատասխանները եւ սահուն լեզուով պաշտպանողականները զարմացուցած էին ունկնդիրները եւ տարբեր ազդեցութիւն ու տպւորութիւն ըրած էին դատարանին վրայ: Եւ սակայն Լէվէնտներ իրենց ձայնը եւ աղմուկը աւելի ուժգին կը բարձրացնեն եւ յանուն կրօնի ալ կը պահանջեն մահափճիւր: Դատարանը կը հաղորդէ իր վճիռը դատապարտեալին թէ՛ Մահապարտ ես: Լէվէնտ Քէշիշ վերջին իր պաշտպանողականը կ'ընէ այսպէս, Ատեանդ ինծի չէ որ մահուան դատապարտեց. այլ Աստուածն ու Սուլթանը, որոնց նամուսը պաշտպանեցի, պատիւը աղարտողին պատիժը տալով»: Ամէնը մէկանց՝ «քա՛ւ, քա՛ւ լիցի որ մենք յանգչինք Աստուածն ու Սուլթանը դատապարտելու», Լէվէնտ Քէշիշ կը կրկնէ «Տէ՛ր Դատաւոր, նամուսը Սուլթանինն է չըսի՛ք. ես Սուլթանն է որ պաշտպանեցի: Ես սիրով ու փառքով մահուան կը սպասեմ, հրամմեցէք»:

Դատարանը կը խռովի. դատաւորը կ'այլալի ու այլ եւս բաւ մը չարտասանելով կը մեկնի. Լէվէնտ Քէշիշն ալ բանտ կ'առաջնորդուի կրկին անխռով ու աներկիւղ. սովորական օրերու պէս գուարթ, իր ձաշն ու աղօթքը կ'ընէ ու մուշ մուշ կը քնանայ: Անդին դատաւորը խղճահար ու սարսափահար Ատուծոյ ու Սուլթանին համար իր ալիք վճռոյն՝ անքուն ժամեր կ'անցընէ, կ'ուզէ երթալ անձամբ բանտ ու ըսել թէ՛ «Ել ու գնա, ո՛վ Աստուծոյ մարդը», բայց Լէվէնտներու աղմուկը հա-

պա. եւ ահա արշալոյս է ու բռնատապալէ
կուգայ վճռին հրամանը առնելու. ու կը
պատմէ Քէշիշի անխռով վիճակը, հան-
դարտ ու մուշ քնանալը, և «Վալլահա ազիզ
ասամ սր» կ'ըսէ: «Գնա՛ր ըսէ թող երթայ եւ
Սուլթանին համար աղօթէ այդ կտրիճ

մարդը»։ այս կը լինի դատաւորին վերջին
վճիռը (1)։

ԳԷՈՐԳ ՍՐՔԵՊՍ. ՍՐՍԼԱՆԵԱՆ

Կ. Պոլիս

(1) Լեվենի Քեշիշը ապրած է ԺԸ. դարու
վերջին կիսուն։

ԹԱՔՈՒՆ ՍԷՐ

Կը բանամ լոյսին ծալերը բոլոր
Սրսիս, այս գիշեր. կը բանամ լոյսին
Իղձերս քափուն, ճրճում, մեղմօրօր,
Ու կ'ըմպեմ, կ'ըմպեմ սաւառուներ նրբին...։

Ապրումներու գաղջ ծրէկներ, շողեր,
Անյայտ խորերէ եկե՛ք արբեմալ...
Ասղերու քակ լուռ, իմ սի՛րսն է ծաղկեր,
Եկե՛ք լիանալ... ու մեկնիլ դարձեալ...։

Կ'ուզեմ բո՛յրն րլլալ գգուող գեփիւռին,
Ու մեղմ ծաւալիլ օդին մէջ այնտեղ,
Ուր կը շնչես դուն, ուր կը փրփրի
Թեւերը բոցէ կարօտիդ զօրեղ...։

Կ'ուզեմ երազին դուռները բանալ,
Ու գրծել ուզին կեանքիդ դեմ ժպտող.
Կ'ուզեմ ես րլլալ համբոյ՛րը զուլալ
Լուռ բաղձանքներուն հոգիիդ շենքող...։

Պոլիս, 1930

ԹՈՐՈՍ ԱԶԱՏԵԱՆ